

mees- JA nais- ALGULISTE LIITSÕNADE KASUTUSE DÜNAAMIKA

*Kerli Puna
Tartu Ülikool*

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida *mees-* ja *nais-*alguliste liitsõnade kasutust tekstides. Vaatlusele tulevad eesti kirjakeele korpuses olevad soolise täiendsõnaga liitsõnad, näiteks *naisminister*, *mees-iludus*. Näitelauseid on kogutud 1990ndate, 1980ndate, 1970ndate, 1950ndate, 1900ndate ja 1890ndate ajakirjanduse osakorpustest ning 1990ndate ilukirjanduse korpusest.

Meediakeele uurija Kate Clark on ütelnud, et viis, kuidas me asju nimetame, on võimas ideoloogiline tööriist. Erinevad nimetused esindavad erinevat taju ja tunnetust. Näiteks see, kuidas nimetatakse poliitilistel eesmärkidel ründavat isikut, peegeldab ühtlasi suhtumist temasse. Terrorist, vabadusvõitleja, gerilja või mässaja – iga nimetus on erineva konnotatsiooniga (Clark 1999: 184).

Viis, kuidas me asju ning nähtusi nimetame, on seotud meie maailmatajuga. Keel on vahend, mis ei aita üksnes asju nimetada, vaid edastab ka suhtumist ja kujundab hoiakuid.

1. Kategoriseerimisprotsess

Keeleuurijad Angela Goddard ja Lindsey Mean Patterson (2000) on kirjeldanud inimajus toimuvaid informatsiooni talletamise ja kategoriseerimise protsesse. Nad rõhutavad, et maailma tajumine on tihedas seoses ajus toimuvate psühholoogiliste protsessidega. Psühholoogilised protsessid, näiteks mälu, mõtlemine ja taju, on osa

kognitsioonist. Selleks, et informatsiooni talletada ja seda vajadusel uuesti taasleida, tuleb kogu informatsioon rühmitada ehk kategoriseerida. Kategoriseerimine ühendab asju või nähtusi, mis meie meelest kuuluvad kokku, ja eristab neid teistest asjadest ja nähtustest, mis sellesse rühma ei kuulu. Nii on keeles välja kujunenud näiteks sookategooria või rassikategooria. Kategooriate olemasolu eeldab, et nad on kontrastiks millelegi muule. Näiteks kui kõik olendid oleksid ühest soost, siis sookategooriat ei eksisteeriks.

Kategooriad, eriti sotsiaalsed kategooriad eksisteerivad ainult seetõttu, et neid peetakse kultuuriliselt oluliseks. On siis ootuspärane, et kategooriad ja nende tunnused varieeruvad kultuuriti. Näiteks isegi kui sookategooria on enamikus kultuurides kasutusel, ei tähenda see, et kategooriale omistatavad tunnused oleksid igal pool, kõikides kultuurides ühesugused. Arvamus, et naistel pole kohane teha rasket füüsilist tööd, on oluline ainult nendes kultuurides, kus naise nähakse füüsiliselt nõrgematena. Mõnes kultuuris on just naised need, kes teevad rasket tööd, kuid see ei tähenda tingimata, et naise ja mehe nähakse võrdsetena. Tegelikult võib naiste raskele füüsilisele tööle rakendamine tähendada hoopis seda, et neid nähakse sotsiaalselt alluvatena.

Kategoriseerimisprotsessi käigus märgitakse keeleüksusi mitmel viisil. Osa väljendeid tähistab normi ja teised hälbeid. Eriti selgelt saab seda demonstreerida antonüümide varal. Antonüümipaarides eristatakse markeeritud ja markeerimata (tähistatud ja tähistamata) väljendit (terminit). Tähistamata väljend on prototüüpne – selline, mida kasutatakse neutraalsetes küsimustes ja lausetes (nt küsimus *Kui vana/pikk sa oled?*). Tähistatud väljendid annavad aga edasi ebatavalist, erandlikku, kõrvalekaldeks või eriliseks peetavat tähendust (küsimus *Kui noor/lühike sa oled?* eeldab noorust või lühidust). Tähistatud ja tähistamata väljendid võivad olla struktuurilt eristamatud (nagu *vana* ja *noor*), aga tähistatud väljendid võivad olla ka keeleliselt markeeritud, lisatunnusega (*eestlane – mitteestlane, laulja – lauljanna, minister – naisminister*). Järgnevas tabelis on esitatud mõned soo aspektist vastandatud tegijanimetused.

Tabel 1. Tähistamata ja tähistatud sõnad.

modell	meesmodell
vang	naisvang
direktor	naisdirektor
lüpsja	meeslüpsja
sõdur	naissõdur

Vasakus tulbas olevad tähistamata sõnad kajastavad ühiskonnas kehtivat normi. Paremas tulbas olevad tähistatud sõnad näitavad normist kõrvalekaldumist. Sellised vastandpaarid väljendavad ühiskonnas kehtivaid sotsiaalseid suhteid. Meie kultuuri tavaarusaamade kohaselt on modell naissoost. Sõnaga *meesmodell* tähistatakse normist kõrvalekaldumist. Samamoodi on lüpsja tavaliselt naine, kui lüpsjaks on aga mees, siis kasutatakse selle tähistamiseks eraldi märgendiga sõna. Seevastu vang, sõdur või direktor on normina mees ja normist kõrvalekaldumist tähistatakse vastava *nais*-algulise liitsõnaga (Goddard, Patterson 2000: 47–61).

2. Poliitiline korrektsus

Ühiskonna jõujooned peegelduvad keeles. Seepärast on osa ühiskondliku võrdsuse ja õigluse eest võitlejaid seadnud eesmärgiks poliitilise korrektsuse, mõistes selle all keelelise väljenduse neutraalsust ja tasakaalustatust. Termin 'poliitiline korrektsus' on algselt peale tähistanud eeskätt keelekasutust: lähtekohaks on seisukoht teatud vähemusrühmade keelelisest diskrimineerimisest, mille vastu on tarvis võidelda, pöörates rohkem tähelepanu tasakaalustatud keelekasutusele ja pidades seda oluliseks.

Poliitiline korrektsus lähtub ideest, et keel ei ole neutraalne, vaid ühiskonna peegelpilt. Keel peegeldab ja konstrueerib meid ümbritsevat reaalsust, ta kajastab vastava keeleühiskonna struktuuri. Kuna kultuuriühiskonna moodustavad erinevad sotsiaalsed grupid, kelle staatus ühiskonnas ei ole võrdne, siis ei saa ka keel olla neutraalne. Kui keel säilitab ja kinnistab ühiskonna ebavõrdsust, siis saab seda rakendada ka vastupidisel eesmärgil: keelt on võimalik kasutada

vahendina, mis aitab teadvustada diskrimineerimise olemust ja selle tagajärjel muuta suhtumist. Just seepärast näevad poliitilise korrektsuse eest seisjad vajadust keelt reformida. Keelereformi kaugem eesmärk on muuta ühiskonnas valitsevaid jõusuhteid. Keelereform pole mitte üksnes feministide pärusmaa, vaid selle vajalikkust on möönnud mitmed sotsiaalsed vähemusgrupid (musta rassi esindajad, homoseksuaalid). Keelereformi nõudlused lähtuvad ideest, et keel peab esindama rohkem erinevate ühiskonnagruppide huve kui seni. Selleks tuleb keelelist tegelikkust muuta mitmel moel. Mõnikord tähendab see isegi uute terminite leiutamist, kui olemasolevad ei ole sobilikud. Neutraalse keele eest võitlejad on püüdnud juurutada mittediskrimineerivat keelt (Cameron 1999: 155). Inglise keele valupunktidenähtena on tõstetud esile näiteks sõna *man* kasutust, mis tähendab nii meessoost isikut kui ka inimest. Probleeme tekitavad asesõnad *he* ja *she*. On leitud, et mõned vanad ametinimetused tuleks asendada uutega: *salesman* > *salesperson*, *policeman* > *police officer*, *housewife* > *housemanager*. Viidatakse naiste ja meeste mitteparalleelsele keelelisele kohtlemisele. Näiteks on tekstianalüüsid osutanud, et naisi kirjeldatakse pigem välimuse ja mehi pigem saavutuste kaudu. Naisi kirjeldatakse meestega suhestatuse kaudu. Mehi naiste kaudu ei kirjeldata. Juurdunud on kindla sõnalise järjestuse kasutamine, kus mees on esimesel kohal (‘he or she’, ‘husband and wife’, ‘men and women’) (Goddard, Patterson 2000: 70–74).

3. Sooline aspekt meediatekstide keelekasutuses

Meediatekstid esindavad värvikalt meie sõnavaralisi eelistusi. Naiste ja meeste mitteparalleelsele keelelisele kohtlemisele on viidanud ka eesti meediakäsitajad Barbi Pilvre ja Raili Põldsaar. Nii Barbi Pilvre (2000) kui ka Raili Põldsaare (2001) meediauurimused keskenduvad eeskätt keelekasutusele (nimetamine, kategoriseerimine jne on semantilised, s.t keelelised liigitused). Barbi Pilvre uuris isikute nimetamist ja kategoriseerimist Eesti Ekspressis ning tõstis esile, et naisi representeerides peetakse oluliseks nende väliseid omadusi: keha, riietust, vanust. Naiste isiklik elu leiab

tunduvalt rohkem kajastamist kui meeste oma. Meeste esitlemisel on olulisel kohal tööalased saavutused: edu või siis läbikukkumine. Mehed on tegevuses agendid. Agentsuse kategooria sisaldab otsuste tegemist ja aktiivset tegutsemist, mitte teiste isikute poolse initsiatiivi ootamist. Naised on sagedamini olulise teise rollis kui mehed. Oluline teine on isik, kes on mõjutanud teise isiku edu või karjääri. Mehi kirjeldatakse rohkem sõltumatute tegijatena. Naiste puhul on enam esitatud ekstsentrilisi (normist kõrvalekalduvaid) isikuid kui meeste puhul. Näiteks nõid, lesbiaktivist, feministlik kunstnik jne (Pilvre 2000: 52).

Sarnased tendentsid ilmnevad ka Raili Põldsaare uurimuses, mille materjaliks on Postimehe laupäevalisa Arter kaanelood. Põldsaar on kirjeldanud kaanelugude persoone klassifitseerimise termini kaudu. Mehi iseloomustatakse analüüsitud artiklites kõige sagedamini professionaalidena, eriti juhtimise ja saavutustega seoses (61,5% meeste klassifikatsioonidest). Naiste puhul viidatakse professionaalsusele 32,1% juhtudest ja valdkonnad on erinevad – kas hooldamine, meelelahutus või suhtlemine, st naised on tüüpiliselt seotud (mehi, lapsi, vanureid) toetavate ja mittedominantsete elukutsetega.

Individualiseeritakse võimu esindajaid ja nn olulisi isikuid, samas kui võimust eemalolijad ja nn mitteolulised isikud ilmuvad gruppina ehk depersonaliseeritult. Põldsaare uurimusest selgub, et Eestis seostuvad mehed ühiskonnas väärtustatud individualismidiskursusega, kuid naised marginaliseeritakse sageli depersonaliseerimise kaudu.

Põldsaar rõhutab, et üleleksikaliseerimine on üheks silmatorkavaimaks naisi ja mehi sõnatasandil eristavaks kategooriaks. Liigne sõnavara kuhjub teatud sotsiaalse grupi esindajate või teemade ümber ning näitab, et vastav teema on ühiskonnas oluline või problemaatiline. See, mis on defineeritud või tunnetatav normina, ei vaja enam lahtiseletamist, samas kui normist hälbimised tuleb detailselt markeerida. Kuna mehed on ka keeles kehtestatud normina ja naised normist erinevatena, siis tuleb viimast gruppi süsteemi sobitamiseks eriliselt esile tõsta või kategoriseerida. Ja ka vastupidi: see, et naisisikud on meestest sagedamini keeleliselt markeeritud, osutab, et mehed on (ka) keeleliselt kehtestatud normina ja naised

normist erinevatena. Taolise markeerimise kõige ilmsemaks näiteks on liited *-tar* või *-nna* (*näitlejatar*, *lauljanna*) või täiendsõna *nais-* lisamine juhtudel, mil täiendsõna *mees-* ei kasutata (*naisdirektor*). Täiendsõna kasutamine osutab eriti selgelt ühiskonnas kehtivatele normidele: kuna direktor on tüüpiliselt mees, siis tuleb normist kõrvalekalduva grupi esindaja spetsiaalselt markeerida kui naisdirektor, mis juhib tähelepanu vastava isiku anomaalsusele ning tõstab teda esile.

Tüüpilisteks aspektideks, mille kaudu naisi üleleksikaliseeritakse, on välimus, pere, abielu, inimsuhted ning seda kontekstides, kus meeste kohta samasuguseid silte ei kasutata. Mehed seostuvad tüüpiliselt prestiiži ja normi, naised vähese prestiiži ja normist häälbimisega. Naised on nii sõnades kui ka tekstis eelkõige märgistatud (tähistatud) kategooria

Meediatekstitid maalivad naistest ja meestest üsna erineva pildi. Naisi seostatakse rohkem koduse sfääriga, mehed on suunatud edudiskursusele. Naise puhul on välimus ülerepresenteeritud ja viited välimusele kannavad teistsugust tähendust kui meeste puhul: blondid kiharad (rumalus, naiivsus) *versus* hallid juuksed (tarkus, elukogemus) (Põldsaar 2001: 102–106).

4. mees- ja nais- alguliste liitsõnade kasutus

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetoolis koostatud “Eesti kirja- keele sagedussõnastiku” järgi tehakse meessoost inimestest sagedamini juttu kui naissoost inimestest. Sagedussõnastiku jaoks uuritud korpuses esines sõna *mees* peaaegu kaks korda rohkem kui sõna *naine* (Kaalep, Muischnek 2002: 151). Kui vaadelda eraldi ajakirjanduse ja ilukirjanduse tekstikorpust, siis ka nendes jääb suhe samaks. *Mees* on sagedama kasutusega kui *naine*, *poiss* sagedam kui *tüdruk*, *noormees* sagedam kui *neiu* või *tütarlaps*. Niisugust tendentsi kinnitavad ka *mees*-lõpulised liitsõnad, mida on tunduvalt rohkem kui *naine*-lõpulisi liitsõnu. Oma bakalaureusetöös osutasin, kui palju on eesti keeles kõikvõimalikke *mees*-lõpulisi ametinimetusi (näiteks *meremees*, *jahimees*), mille kõrval vastav naist märkiv nimetus puudub. Selgus, et eesti keele sõnaraamatutes on

mees-lõpulisi ametinimetusi ligikaudu kaks korda rohkem kui *naine*-lõpulisi ametinimetusi (Olt 2003). Põhisõna kannab liitsõna põhitähendust ja täiendsõna lisab põhisõnale mingi lisatähenduse või varjundi. Seega *mees*-lõpuliste liitsõnade ülekaal räägib ühiskonna nimetamise ja kategoriseerimise meestekesksusest. Käesolev korpusesõnade uurimus kinnitab sedasama kallutatust teisest aspektist. Uuritud korpusematerjal oli *mees*- esikomponendiga sõnu kokku 330 ja *nais*-esikomponendiga sõnu kokku 730. Liitsõna esikomponent annab põhisõnale lisatähenduse ja *nais*-alguliste liitsõnade ülekaal tekstikorpuses viitab samuti sellele, et sõna põhitähendust tajutakse pigem mehele osutavana, sest ainult sel juhul on mõttekas, et naisele viitamiseks on vaja keelelist lisatunnust – sufiksit või täiendsõna. Tähele võib panna, et nii *mees*- kui ka *nais*-esikomponendiga sõnade arv on aastakümnete jooksul suurenenud. See tendents viitab asjaolule, et sooline vahetegemine on muutunud olulisemaks. Siit omakorda võib teha järelduse, et sugu ja selle märkimine on muutunud probleemiks ning poliitilise korrektsuse nõude kohaselt on hakatud rohkem märkima kumbagi sugu. Kuigi kvantitatiivsetele andmetele avaldab mõju see, et 1990ndate aastate osakorpus on tunduvalt suurem kui varasemate aastakümnete omavahel suhteliselt võrreldavad korpused, on siiski üsna usaldusväärsetel võrreldavad *nais*- ja *mees*-alguliste sõnade suhtarvud igas osakorpuses.

Tabel 2. *Mees*- ja *nais*- esikomponendiga sõnade esinemisarv aastakümneti

AJA-KIRJANDUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU-KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	23	17	4	38	8	40	200	330
NAINE	32	78	17	36	15	67	485	730

1990ndate ajakirjanduse osakorpuses on näiteks erinevaid *nais*-esikomponendiga sõnu kokku 67, *mees*-algulisi 40, 1970ndate osakorpuses on *nais*-esikomponendiga sõnu kokku 36, *mees*-algulisi 38 ja 1950ndate osakorpuses on *nais*-esikomponendiga sõnu 17,

mees-algulisi 4. Väärib märkimist, et tegelikult on 1950ndate aastate ajakirjanduse osakorpus mõnevõrra suurem (242 000 sõnet) kui 1970ndate oma (168 000 sõnet). 20. sajandi alguse ajakirjanduse osakorpustest leiame lisaks sõnadele *meesterahvas* ja *naisterahvas* vaid üksikuid teisi sugu märkiva esikomponendiga sõnu. Välja arvatud 1970ndate aastate ajakirjandus, kus *mees-* ja *nais-*algulisi liitsõnu on enam-vähem võrdsetl, on naissoost isiku äramärkimine muudel aastakümnetel olnud tunduvalt sagedam kui meessoost isiku puhul. 1990ndatel on suhtarvud tasakaalustunud. Ajakirjandus tundub "võrdsem" kui ilukirjandus: 1990ndate ajakirjanduses on naine kolmandiku võrra sagedamini esile tõstetud kui mees, sama aja ilukirjanduses on vahe enam kui kaks korda. Veel märgatavam on erinevus keelekasutusvaldkondade vahel. Kuigi 1990ndate ilukirjanduskorpus on kolmandiku võrra suurem kui sama aastakümne ajakirjanduskorpus, on sooliselt markeeritud isikunimetuste vahe enam kui kuuekordne.

mees- ja *nais-* esikomponendiga sõnad on edasise analüüsi jaoks liigitatud 9 rühma: 1) inimest üldiselt märkivad sõnad: *meesterahvas*, *naisterahvas*, *meesolevus*, *naisolevus*, *naisinimene*, *naishing*, *meeshing*, *meesisend*, *naisisend*, *meesisik*, *meespool*, *naissugu*, *meessugu*, *meespere*; 2) tegevusala märkivad sõnad: *naisinsener*, *meeskokk*, *meesprostituut*; 3) ellusuhtumist ja iseloomu märkivad sõnad: *naisaktivist*, *naisõiguslane*, *naissadist*, *naistürann*, *meesšovinist*; 4) vanust (vanuseklassi) märkivad sõnad: *naisjuuniorid*, *meesjuuniorid*, *meesveteranid*, *naisveteranid*; 5) positsiooni märkivad sõnad: *meesjuht*, *naiskuningas*, *naisvanem*, *naismagister*, *naisori*, *meespeategelane*; 6) välimust märkivad sõnad: *naiskaunitar*, *naisiludus*, *meesiludus*; 7) tervislik seisund: *meestsirrootik*, *meesididoot*, *naisalkohoolik*; 8) seksuaalne orientatsioon: *meeshomoseksuaal*; 9) rühmakuuluvus: *naiskolhoosnik*, *meesvälismaalane*, *meeskodanik*, *naiskodanik*.

Isikut üldiselt nimetades kasutatakse sugu märkivaid täiendsõnu paralleelselt, st meesinimest märkiva sõna kõrval eksisteerib üldjuhul ka vastav naisinimest märkiv sõna või vastupidi, näiteks *meesterahvas* ja *naisterahvas* ning *meesolevus* ja *naisolevus*. Põhisõna neutraalsuse tõttu on selle rühma näitesõnad neutraalsed,

pelgalt informatiivse tähendusega. Siia rühma kuuluvad *meesterahvas*, *naisterahvas*, *meesolevus*, *naisolevus*, *naisinimene*, *naishing*, *meeshing*, *meesisend*, *naisisend*, *meesisik*, *meespool*, *naissugu*, *meessugu*, *meespere*.

Kõik meie planeedi meesisikud on Võitlejad SEGAILU/0019
Ta oli seda naisolevust ainult väga põgusalt näinud
 SEGAILU/0004

Näeme, et soolise esikomponendi üheks funktsiooniks on sünonüümse väljenduse võimaldamine. Sõnadele *mees* ja *naine* tekib lisaks terve hulk võimalusi isiku soo märkimiseks. Selle rühma sõnu esineb ajakirjanduses vaid üksikuid, ilukirjanduses ei eelistata kasutussageduse järgi otsustades kumbagi sugupoolt.

Tabelis ei kajastu sõnade *meesterahvas* ja *naisterahvas* esinevus, mida vaadatakse järgnevas eraldi.

Tabel 3. Meessoost ja naissoost isikut märkivad esikomponendiga sõnad

AJA-KIRJANDUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU-KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	–	–	–	–	1	1	28	30
NAINE	–	1	–	1	–	1	30	33

Huvitava kasutustaustaga on sõnad *naisterahvas* ja *meesterahvas*.

1890ndate ja 20. sajandi alguse ajakirjanduse osakorpusetes on need sõnad väga suure kasutussagedusega neutraalsed nimisõnad meessoost ja naissoost isikute märkimiseks. Tänapäeva poole liikudes jääb nende sõnade esinemissagedus aga üha väiksemaks ning kaob vahepeal peaaegu sootuks, säilides eeskätt ilukirjanduses. *Meesterahvast* ja *naisterahvast* hakkavad asendama sõnad *mees* ja *naine*.

Tabel 4. Sõnade meesterahvas ja naisterahvas esinemissagedus

AJA- KIRJAN- DUS	1890	1900	1910	1930	1950	1970	1980	1990	ILU- KIRJANDUS 1990	KOKKU
Meeste- rahvas	23	15	15	2	1	1	–	6	64	127
Naiste- rahvas	28	69	73	2	–	4	3	17	278	474

Näiteks 1900ndate ajakirjanduse osakorpuses esineb sõna *naisterahvas* 69 korral ja sõna *meesterahvas* 15 korral. 1930ndate ajakirjanduse osakorpuses esinevad nii sõna *meesterahvas* kui ka sõna *naisterahvas* aga mõlemad ainult kahel korral, 1950ndatest kuni 1980ndateni on vaid üksikuid näiteid. Tähele võib panna ka seda, et välja arvatud 19. sajandi lõpp, kui *naisterahva* ja *meesterahva* kasutussagedus on enam-vähem võrdne, on 20. sajandi aktiivse kasutuse perioodil sõna *naisterahvas* üle nelja korra suurema kasutussagedusega kui sõna *meesterahvas*. Tänapäeval on mõlemad sõnad kasutusel eeskätt ilukirjanduses, kusjuures kvantitatiivne suhe on jäänud samaks: *naisterahvas* on 1990ndate ilukirjanduses üle nelja korra sagedam kui *meesterahvas*.

Et teema käsitus on objektiivne, seda kinnitab õlle ja naisterahva võrdlemine, kusjuures tunnistatakse õlle selget allajäämist AJA1990\ml0086

Uuel-Meremaal on naisterahwaste meesterahwastega ühele õigusele seadmine seni ainult halbasid tagajärjesid toonud. AJA1890\val0704

Vaadeldud materjalis leidus ka sõnu, millel täiendsõna on muute-funktsioonis, st täiendsõna muudab põhisõna soo vastupidiseks: *meesnaine, meespiigad ja nais-jeesus*.

Kõik näitelauseid pärinevad ilukirjanduse korpusest.

"Aga tead, miks inglid laulsid sel ööl Glorie-Glorie?" jätkas preester, "Sellepärast, et selline oli meie nais-jeesuse nimi tegelikult. SEGAILU0088

Kui aga niisugune meesnaine juhtub olema kergemeelse loomuga, saabki temast "Flying Foxi" baaripiiga. SEGAILU0122

Peab ütleva, et sellist kergemeelsust ei panda tõsiusklikul Tongal pahaks ei nais- ega meespiigadele, ehkki nende hulka ei taheta kuuluda, sest sealt ei ole tagasiteed tavalisse perekonnaellu. SEGAILU0122

Tegevusala ja ametinimetust märkivate sõnade osakaal on tänapäeval kasvanud.

Tabel 5. Tegevusala märkivad esikomponendiga sõnad

AJA-KIRJANDUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU-KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	1	–	2	9	6	15	48	81
NAINE	2	9	10	26	11	37	81	176

1990ndate ajakirjanduse osakorpuses on näiteks *mees*-esikomponendiga ametinimetuste arv 15, 1970ndate ajakirjanduse osakorpuses on vastav arv aga 9, 1950ndate osakorpuses on ainult kaks *mees*-esikomponendiga ametinimetust. *Nais*-esikomponent on tunduvalt produktiivsem kui *mees*-esikomponent. *Nais*-esikomponent võib liituda praktiliselt ükskõik millise ametinimetusega.

Pianisti kõrvalhuvialadeks olid ajaloolised klahvpillid ning naisheliloojad – ta uurimused naiskonponistide kohta said Viini Linnapreemia (1982) ja Theodor Körneri preemia (1994). AJA1990\si0272

Kalle Mihkels rääkis ühes telesaates, kuidas 75-aastane naispedagoog pidi häbiväärselt seisma viinasabas selleks, et pühitseda oma juubelisünnipäeva. AJA1990\ed0006

Tõeliselt see naisõpetaja teotas peale iseenda oma elutöö kogu kasvatuslikku osa. AJA1990\si0272

Palju näiteid on nais- ja mees- esikomponendi paralleelse kasutuse kohta. Paralleelselt on olemas nimetused nais- ja meessportlane, mees- ja naiskook, mees- ja naisdiktoria, mees- ja naisõpetaja, nais- ja meeslaulja jne.

Pärast televisiooni hõivamist pidid mees- ja naisdiktoria rahvale teatama presidendivõimu kehtestamisest. AJA 1990\rh1536

Järgmine suurem samm oli 9. oktoobri Edasis teada anda, et uues rahvaspordiklubis on oodatud kõik nais- ja meessportlased, kes peavad lugu tervisest, töövõimest ja kaunist kehast ning et vanusepiirid puuduvad, igaiuks leiab endale jõukohase tegevuse. AJA1980\stat0529

Kohalikus kultuurimajas võtsid nelja pika malelaudade rea taga istet 85 mees- ja 15 naismaletaiate paari. AJAE1990\stak0030

Mõnikord kasutatakse mees- ja nais-esikomponenti ka siis, kui soolise täpsustuseta nimetus viitab tavakogemuse kohaselt juba niigi küllaltki selgelt mees- või naissoole, näiteks meespastoria, naiskuduja. Keelekasutaja tavakogemuse mõiste tuleb esile uurimustes, mis kinnitavad seisukohta, et keelekasutaja jaoks seostub kognitiivselt suurem osa ametinimetusi kindla sooga. Näiteks Kennisoni ja Trofe'i 2002. aastal ühes Ameerika ülikoolis läbi viidud uurimus rõhutab asjaolu, et spetsiifilised sõnad (näiteks enamik tegijanimedest) seostuvad inimestel üheselt kas nais- või meessoost isikutega. Nii kui me selliste sõnadega kokku puutume, aktiveerub meis soostereotüüpiline informatsioon. Soostereotüüpiline informatsioon

moodustab aga osa iga keeleksutaja teadvusest (Kennison, Trofe 2002: 34). Sellistele ametinimetustele soospetsiifilise täiendsõna lisamine võib viidata sellele, et eesti inimesel (või vähemalt sellise sõna kasutaja teadvuses) sellist soospetsiifilist eristust ei ole või siis on tahetud soorolli eriliselt rõhutada.

70ndate alul lubati Taanis avalikel supelrandadel nudism, samuti on Taani nüüd esimene maa, kus 1989. aastast on lubatud homoseksuaalsed abielud ja kus varanduse pärimisõigus laieneb ka registreeritud homoseksuaalsetele kaasadele (esimesed, kes kasutasid uut seadust, olid riigikiriku kaks meespastorit). AJA1990\ee0438

A. Möldri reljeefi teemaks on põlevkivikaevandused, S. Mere maal näitab naiskudujaid suures tekstiilikäitises, P. Kullese pannoo viljavarumist, skulptor S. Reki lõputööks on kalurid, H. Kuma on oma keraamilistele töödele kavandanud stseene pioneeride elust jne. AJA1950\sv0018

Soostereotüüpilise informatsiooni olemasoluga on põhjendatav 1980ndate, 1970ndate, 1950ndate ajakirjanduse osakorpuse nais-esikomponendiga sõnade suurem osakaal. Naine siirdus meeste tegevusaladele. Naist, kes tegutses alal, mis traditsiooniliselt ja tavaarusaamade kohaselt seostus meessooga, tuli eraldi esile tõsta ning märkida. Neist osakorpustest leiame näiteks nimetusi: *naiskosmonaut, naislendur, naistraktorist, naismiilits* jt. Meeste kohta selliseid nimetusi vaadeldavates korpustes ei leidunud.

Järjest saavad sõna naislendur, leivategija, parteitöötajad ... AJA1980\stat0330

Mõni mäletab teda, paljud on kuulnud Paša Angelinast, naistraktoristist, NSV Liidu Ülemnõukogu saadikust. AJA1980\stat0433

"Muidugi, just naismiilitsaid Nõukogude võimul vaja ongi," ütles miilits Toome SEGAILU/0016

1990ndatel kasvab aga selliste sõnade osakaal, mis märgivad ka meeste siirdumist traditsiooniliselt naistega seostuvatele elualadele, näiteks: *meeskokk*, *meessekretär*, *meesmodell*, *meesprost*, *meesprostituut*.

Kui palju nende läbimüük suurene, ma ei te, fakt oli aga see, et ainult ühel neist oli tõsi taga, ja kohe, kui ma olin saanud ühele poole kõige eksisteeriva kirumisega, toppis meessekretär salvestuse värisevate kätega minu arvutisse.
SEGAILU/0016

Kui ma oleksin rikas, oleks ma ehk tellinud mõne meesprosti.
SEGAILU/0014

Ma ütlesin, et selles ongi traagika (pidades silmas kõrval asuvat meesteparfüümi reklaami mingi mulle tundmatu meesmodelli portreega): me elame keset piltide maailma, mis on valelikult ilustandardi täiesti ebareaalsetesse kõrgustesse tõstnud. SEGAILU0137

Mees- ja *nais-*esikomponendiga ametinimetuste hulga kasv näitab ühelt poolt neutraalsust ja teisalt paralleelsust. Näiteks sõnad *meesprostituut* ja *naisprostituut* eksisteerivad kõrvuti ja on neutraalsemad kui sõna *lõbutüdruk*. *Meesarst* ja *naisarst* tagavad võrdsema ja neutraalsema kasutuse kui näiteks sõna *tohtrihärra*. Sellegipoolest on naissoo markeerimist elukutsetega seoses 1990ndate aja-kirjanduskorpuses üle kahe korra, ilukirjanduseski ligi kaks korda enam kui meessoos tähistamist. Tööelu näib keelemaailmas olevat endiselt meeste valdkond ja sinna sattunud naised väärivad keelelist eritähistust.

Huvitava rühma moodustavad ellusuhtumist ja iseloomu märkivad sõnad. Naissoolisus tõstetakse esile siis, kui naine distantseerub talle traditsiooniliselt omistatavatest isikuomadustest. Nii tekivad sõnad *naisaktivist*, *naisõiguslane*, *naissadist*, *naistürann*, *naisrevolutsionäär*, *naispatrioot* ja *naiskommunist*. Selles rühmas on ainult üks *mees-*alguline liitsõna: *meesšovinist*. Kuna selle rühma sõnu on kogu korpuses vaid üksikuid, siis aastakümnete või kasutusvaldkondade võrdlust pole selles rühmas võimalik teha.

Tabel 6. Iseloomu ja ellusuhtumist märkivad esikomponendiga sõnad

AJA-KIRJANDUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU-KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	–	–	–	–	–	1	1	2
NAINE	–	–	–	3	–	2	9	14

Mida see daam, Zonta klubi eestseisja ning üleüldine naisõiguslane seletab naiste kaitsest, võrdõiguslikkusest meestega ning muust femiinõitsengust, kui ta ei jõua oma kino natukenegi kütta! AJA1990\stak0102

Surematu on nende tulihingeliste naispatriootide kangelas-tegu, kes sangarlikult, oma elu säästmata võitlesid rindel ja partisanisalkades. AJA1970\ed0069

Loomulikult on tegemist ümbernurga-jutuga, üksnes vihjamisi, läbi lillede on mõista antud, mis vahekord nende kahe naisrevolutsionääri valitseb. SEGAILU\0003

Eraldi tuleks esile tõsta ka positsiooni märkivad sõnad. Silma torkab, et naiste positsiooni märkivaid sõnu on rohkem kui meeste positsiooni märkivaid sõnu. Naiste positsiooni märkivad sõnad on: *naisminister, naisdirektor, naispeaminister, naisjuht, naiskuningas, naisjumalus, naismagister, naisvang, naisejätis*. Meeste positsiooni märkivad sõnad on: *meesülemus, meesjuht, meesprofessor, meesori, meesvang*.

Tabel 7. Positsiooni märkivad esikomponendiga sõnad

AJA-KIRJANDUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU-KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	–	–	–	–	–	5	3	8
NAINE	2	–	–	–	1	7	10	20

Kõrgele positsioonile jõudnud naist on lihtne esile tõsta *nais*-esikomponendiga. Kuigi sõnu pole palju, viitab nende puudumine varasemate aastakümnete korpustest asjaolule, et naised on tõusnud kõrgele positsioonile alles hilisemal ajal. Eriline ja kaasajas võõrastav sõna on aga *naiskuningas*, mida leidub ainult 1890ndate ajakirjanduse osakorpuses.

Inglisemaalt teatab telegramm, Gladstone olla nõuks võtnud ametist ära astuda ja saada seda enne parlamendi awamist naiskuningale teada andma. AJA1890\val0303

Kuid Võrdsete Võimaluste Komisjoni ettekandest nähtub, et naisjuhid saavad ikkagi kolmandiku võrra vähem palka kui nende meeskolleegid. AJAE1990\stak0102

Naisarst püüab veenda oma meesülemusi, et viimased hakkaksid tõsiselt suhtuma tema kahtlustesse. AJAE1990\stak0102

/--/ naislaborandid kihutasid üliskoolist minema mees-professorid, kes leidsid endale tööd laborites, kus kõrvetasid oma kitlid ja käed soolhappega auklikeks, või paremal juhul toidukauplustes kastide tassijatena. SEGAILU/0003

Välimumust märkivad esikomponendiga sõnad on: *naiskaunitar*, *naisiludus* ja *meesiludus*. Välimumust märkivaid sõnu leidis ainult 1999ndate ilukirjanduse korpuses.

Sealjuures ei olnud ta kalk ja rumal iludus – selles mõttes ei erine meesiludused kuigivõrd naisiludustest, mõlemad on enamasti lootusetult rikutud –, vaid lisaks kõigele veel tundlik, otsiv ja intelligentne. SEGAILU0137

Rühmakuuluvust märkivaid sõnu on meeste kohta pisut rohkem, aga välja arvatud juhunäited ajakirjanduskorpuses, leidub selle tunnuse järgi eristamist peamiselt ilukirjanduses. Võib järeldada, et rühmakuuluvus ei ole sotsiaalses kontekstis sooliselt oluline, vaid pigem neutraalne info.

Tabel 8. Rühmakuuluvust märkivad esikomponendiga sõnad

AJA- KIRJAN- DUS	1890	1900	1950	1970	1980	1990	ILU- KIRJANDUS 1990	KOKKU
MEES	–	–	1	1	–	4	28	34
NAINE	–	–	3	–	–	–	26	29

Paralleelselt kasutatakse sõnu: *nais-* ja *meestuttav*, *mees-* ja *naiskodanik*, *mees-* ja *naiskolleeg*. Siia lisanduvad veel sõnad: *naispartner*, *naisseltsimees*, *naissugulane*, *naiskülaline*, *naisaustaja*, *meessõber*, *meessaatja*, *meesvälismaalane*.

Küllap olid ta sääred siis veel siredamad ja komudeta. Too doktor oli tema viimane, noh...ütleme ... lähedane meestuttav
SEGAILU/0012

*Mõnes fundamentalislikus islamiriigis ei lubata neil mees-
saatiata tänavalegi minna* SEGAILU/0012

Eesti NSV rahvakohtute valimiste nimekirjades peavad sees olema kõik mees- ja naiskodanikud /--/ AJA1950\ed0037

Uued naistuttavad. kellega kohtud, ei paista silma erilise iluga, ent on see-eest sügavalt targad. SEGAILU/0012

Ajakirjanduse ja ilukirjanduse korpustes on *mees-* ja *nais-*esikomponendiga sõnade kasutus sarnane. Kui vaadelda eraldi ilukirjanduse korpust, siis ka selles on *nais-*esikomponendiga sõnu enam kui kaks korda rohkem kui *mees-*esikomponendiga sõnu. Ka ilukirjanduse korpuses on ametinimetuste osakaal kõige suurem.

Kokkuvõtteks võib öelda, et *mees-* ja *nais-*esikomponendiga sõnade suurenev kasutus on põhjendatav eelkõige ühiskonnaelu muutustega: naised siirdusid traditsioonilistele meeste elualadele (*naislendur*) ja mehed hakkasid kaasa lööma naistele omistatavatel tegevusaladel (*meesmodell*). *nais-* ja *mees-*esikomponendiga sõnade suurenev kasutuselevõtt on märk muutuvast maailmast: sõnavara

peaesmärk on kaasas käia meid ümbritseva elukorralduse muutusega ning anda keelekasutajale võimalus end täpselt ja adekvaatselt väljendada. Kui *mees*- lõpuliste ja mõnel määral ka *nais*- esikomponendiga sõnade esinemus kinnitab väidet, et mees on keeles kehtestatud normina ja naine normist hälbivana, siis teisalt *nais*- ja *mees*-esikomponendiga sõnade rohkus ja hulga suurenemine viitab ühelt poolt sellele, et sooline eristus on muutunud olulisemaks, samas aga vahe vähenemist (varasematel aastakümnetel üle nelja korra, 1990ndatel umbes kaks korda naiste eritähistuse kasuks) võib tõlgendada viitena suurema poliitilise korrektsuse taotlusele.

KIRJANDUS

- Cameron, Deborah 1999.** Lost in Translation: Non-Sexist Language. – Deborah Cameron (ed.) *The Feminist Critique of Language. A Reader*, London, New York : Routledge, 155–163.
- Clark, Kate 1999.** The Linguistics of Blame. Representations of Women in The Sun's Reporting of Crimes of Sexual Violence. – Deborah Cameron (ed.) *The Feminist Critique of Language. A Reader*, London, New York : Routledge, 183–197
- Goddard, Angela; Patterson Lindsey Mean 2000.** *Language and Gender*. London, New York : Routledge.
- Kaalep, Heiki-Jaan; Muischnek, Kadri 2002.** Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu : Tartu Ülikool.
- Kennison, S. M.; Trofe, J. L. 2003.** Comprehending pronouns: a role for word-specific gender stereotype information. – *Journal of Psycholinguistic Research*, no. 3.
- Olt, Kerli 2003.** Mees ja naine sõnaraamatutes. Bakalaureusetöö. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Pilvre, Barbi 2000.** Construction of Gender in the Cover-Column Person in the Estonian Weekly Eesti Ekspress. Master's Thesis. Pedagogical University of Tallinn.
- Põldsaar, Raili 2001.** Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. – *Ariadne Lõng* 1–2, 99–106.